

İç Göçlerin İstanbul Kent ve Çalışma Hayatına Etkileri

Mustafa Öztürk *

Özet: Türkiye’de 1950’li yıllarda, kırsal alanların itici, kentsel alanların çekici faktörleri sonucunda başlayan, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesiyle de giderek ivme kazanan iç göç hareketlerinin temel hedefi büyükşehirler; özellikle de gelişmiş ve sanayileşmiş yapıyla İstanbul ili olmuştur. Aniden ve yoğun olarak gelen göç, İstanbul’un zaten var olan sorunlarını daha da büyütüştür. Dönemlere göre göçlerin ve göç edenlerin niteliği değişse de, değişmeyen şey, göçlerin hem gönderen yerler, hem alan yerler ve hem de göç eden kişiler üzerinde bıraktığı derin etkilidir. Çok farklı etkiler sonucunda ortaya çıkan göçü engellemek için vize benzeri yasakların konması yeterli değildir. İnsanların doğdukları, yetiştikleri yerleri terk etmelerine yol açan faktörlerin ortadan kaldırılması, göç etmiş kişilerin de, göç ettikleri yerlere uyum sağlamaları; “kentli” kılınması için meslek edindirme, anne-çocuk sağlığı kursları düzenlemek gibi gerekli tedbirlerin alınması şarttır. Bu çalışmada İstanbul’a göç edenlerin kent hayatına ve kentsel emek piyasasına ne derece uyum sağladıkları incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: İç göç, İstanbul’a iç göç, kent çalışma hayatı.

Giriş

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren başlayan sanayileşme ve kentleşme hareketleri, göçün bir başka boyutu olan iç göç olgusunu ortaya çıkarmıştır. İç göçler le birlikte, çok önemli oranda nüfus kentsel alanlara yığılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi iç göçlerin yönü, sanayileşmiş ve gelişmiş bölgelere veya gelişme potansiyeli olan alanlara doğrudur. Bu bağlamda Türkiye’nin en gelişmiş ve sanayileşmiş ili olan İstanbul, çok yoğun bir iç göçe maruz kalmıştır. Türkiye’de belli merkezler belirli bölgeler için çekim merkezi olurken; İstanbul Türkiye’nin her yeri için cazibe merkezi olmuştur.

İç göçler, hem göç veren, hem göç alan hem de göç eden kişiler üstünde çok farklı etkiler bırakmaktadır. Kentlere özellikle kırsal alanlardan göç eden insanlar, genellikle çok çocuklu, kalabalık, eğitim düzeyleri düşük, kentsel alanların ihtiyacına cevap vermeyen bir işe sahip veya işsiz kişilerdir. Bu durum, İstanbul’un var olan başta işsizlik, çevre kirliliği, tarihi ve doğal zenginliklerin tahribatı, gecekondulaşma, konut sıkıntısı, toplumsal bunalımlar, hırsızlık ve kaçakçılık gibi sorunları daha da büyütülmektedir (Kalça, 1999: 125-126; Erder, 1997: 42-43; Sabah, 2006: 1-2; Tınç, 2005: 18).

* Dr., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Uzmanı.

İstanbul'a göç eden kişiler çok farklı özelliklere sahip insanlardır. Memleketlerinden ayrılıp gelen bu insanların kent yaşamına uyum sağlamaları kentte barınabilmeleri açısından gereklidir. Bu bağlamda, göç eden insanların kentlerde karşılaştıkları fırsatları değerlendirebilmeleri için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel değerler bütünü olan kentsel davranış kalıplarını edinmeleri, yaşadıkları İstanbul'a uyum sağlamaya çalışmaları ve kendilerini "İstanbullu" olarak nitelendirmeleri bakımından oldukça önemlidir. Kentte kalış süresi arttıkça, insanların kente uyum sağlama, fırsatları değerlendirebilecek kentsel davranış kalıplarını edinmeleri arasında doğrusal bir ilişki vardır. Göç etmiş kişilerin kente ve kentsel emek piyasasına uyum sağlamalarını sağlayacak tedbirlerin alınması, bu insanların kentlileşmeleri için oldukça önemlidir. Bu çalışmada, İstanbul'a göç etmiş kişilerin kente ve kentsel çalışma hayatına nasıl ve ne derece uyum sağladıkları irdelenmeye çalışılacaktır.

Genel Olarak İstanbul Nüfusu

Geçmiş çok eskiye dayanan İstanbul, kıtaların, dinlerin, kültürlerin ve ırkların birleşme noktasında bulunması nedeniyle, birçok milletin sahip olmak istediği bir yer olagelmiştir. Tarihsel süreç içinde birçok önemli devlete başkentlik yapan, bilim, sanat, kültür merkezi olduğu kadar; birçok yağma, savaş ve talana da uğrayan İstanbul'un nüfusu da bu yönüyle hiçbir zaman için durağan olmamıştır.

Çizelge 1. Nüfus ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (İstanbul, 1927-2000)

Yıl	Nüfus	Yıllık Nüfus Artış Hızı %
1927	806.863	11,36
1935	883.599	22,99
1940	991.237	16,86
1945	1.078.399	15,70
1950	1.166.477	54,75
1955	1.533.822	40,92
1960	1.882.092	39,57
1965	2.293.823	54,94
1970	3.019.032	51,44
1975	3.904.588	38,86
1980	4.741.890	41,76
1985	5.842.985	44,78
1990	7.309.190	*33,09
2000	10.018.735	-

Kaynak: DİE (2004), *2000 GNS Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri II 34-İstanbul*, Ankara, s. 41.

*Yalova 1995 yılında il olmuştur.

Üç kıtaya hükmetmiş Osmanlı Devleti'nden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti, hem kurulmadan önce, hem de kurulduktan sonra Türk ağırlıklı Müslü-

man unsurların göçüne sahne olmuştur. Bu göçlerin en önemli hedefi, hem diğer yerlere göre daha gelişmiş yapısıyla, hem de Avrupa'ya yakın olması nedeniyle İstanbul olmuştur.

Türkiye, 1950'li yıllardan itibaren göç türünün başka bir çeşidi olan iç göçle tanışmıştır. Önceleri az sayıda olan iç göçlerin temel doğrultusu da İstanbul olmuştur. Öyle ki, İstanbul'un nüfusu, 1927 yılında yapılan nüfus sayımında 800 bin civarında iken; 2000 yılında yapılan sayımda 10 milyonu geçmiştir. Bu dönemler arasında Türkiye'nin nüfusu 5 kat artarken İstanbul'un nüfusu 12 kattan fazla artmıştır.

Başka önemli bir konu, İstanbul nüfusunun cinsiyet yapısında meydana gelen değişimlerdir. İstanbul nüfusunda cinsiyet bakımından çok önceden gelen bir dengesizlik bulunmaktadır. Erkeklerin sayısı her zaman için daha fazla olagelmıştır. Bu oran iç göçlerin yoğun yaşandığı dönemlerde, özellikle de 1950'li yıllarda giderek açılmış; günümüzde ise dengesizlik en aza inmiştir. Bu dengesizliğin giderek azalmasının en büyük nedeni, İstanbul'a önceleri yalnız gelen erkek ağırlıklı göçmenlerin, daha sonra ailelerini yanlarına almaları, başka bir deyişle aile birleşmeleri yoluyla eşlerini yanlarına almalarıdır. Bu durum, başta işsizlik, konut yetersizliği, gecekondulaşma, çevre kirliliği gibi birçok sorunun daha da büyümesine yol açmıştır.

Çizelge 2. Cinsiyet Oranı (İstanbul, 1927-2000)

Sayım Yılı	Nüfus			Cinsiyet Oranı
	Toplam	Erkek	Kadın	
1927	806.863	409.606	397.257	103,11
1935	883.599	457.343	426.256	107,29
1940	991.237	538.982	452.255	119,18
1945	1.078.399	593.494	484.905	122,39
1950	1.166.477	646.103	520.374	124,16
1955	1.533.822	858.565	675.257	127,15
1960	1.882.092	1.028.130	853.962	120,40
1965	2.293.823	1.243.900	1.049.923	118,48
1970	3.019.032	1.624.658	1.394.374	116,52
1975	3.904.588	2.064.250	1.840.338	112,17
1980	4.741.890	2.482.247	2.259.643	109,85
1985	5.842.985	3.041.847	2.801.138	108,59
1990	7.309.190	3.798.761	3.510.429	108,21
2000	10.018.735	5.088.535	4.930.200	103,21

Kaynak: DIE (2004), *2000 GNS Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri II 34-İstanbul*, Ankara, s. 43.

Diğer önemli bir gösterge, hane halkı büyüklüğü ile ilgili olmaktadır. Ülkemizde yaşanan iç göç ve kentleşme, beraberinde geniş aile yapısının dağılmasını getirmiş, çekirdek aile tipi yaygın aile tipi olmaya başlamıştır. İç göçlerin başla-

dığı 1950'li yıllarda ortalama 5 kişi olan hane halkı nüfusu, günümüzde 4 kişinin altına düşmüştür.

İstanbul denilince çoğu zaman ilk olarak büyük bir kent olması akla gelmektedir. İlçe ve köylerinin var olduğu çoğu kez insanların dikkatini çekmemektedir. Bunda haklılık payının olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü; kentsel nüfus, İstanbul'un toplam nüfusunun çok önemli bir oranını (yaklaşık % 91) oluşturmaktadır. İstanbul'un kentsel alan nüfusunun kırsal alan nüfusuna oranı, 1927 yılından beri pek değişmemiştir. Zaten İstanbul'a göç edenler genelde kentsel alanlara yerleşmektedir.

Çizelge 3. Kent ve Köy Nüfusu (İstanbul, 1927-2000)

S.yılı	Kent Ve Köy Nüfusunun Toplam Nüfus İçindeki Oranı (%)								
	Toplam			Kent			Köy		
	T	E	K	T	E	K	T	E	K
1927	806.863	409.606	397.257	87,35	87,04	87,68	12,65	12,96	12,32
1935	883.599	457.343	426.256	85,84	85,45	86,26	14,16	14,55	13,74
1940	991.237	538.982	452.255	82,28	79,00	86,20	17,72	21,00	13,80
1945	1.078.399	593.494	484.905	84,20	81,74	87,21	15,80	18,26	12,79
1950	1.166.477	646.103	520.374	85,91	84,31	87,89	14,09	15,69	12,11
1955	1.533.822	858.565	675.257	84,58	83,56	85,89	15,42	16,44	14,11
1960	1.882.092	1.028.130	853.962	80,02	79,97	80,08	19,98	20,03	19,92
1965	2.293.823	1.243.900	1.049.923	78,13	77,65	78,69	21,87	22,35	21,31
1970	3.019.032	1.624.658	1.394.374	72,98	72,87	73,11	27,02	27,13	26,89
1975	3.904.588	2.064.250	1.840.338	67,82	67,44	68,24	32,18	32,56	31,76
1980	4.741.890	2.482.247	2.259.643	61,36	60,89	61,87	38,64	39,11	38,13
1985	5.842.985	3.041.847	2.801.138	95,17	94,92	95,45	4,83	5,08	4,55
1990	7.309.190	3.798.761	3.510.429	92,40	91,99	92,85	7,60	8,01	7,15
2000	10.018.735	5.088.535	4.930.200	90,69	90,33	91,05	9,31	9,67	8,95

Kaynak: DİE (2004), *2000 GNS Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri İl 34-İstanbul*, Ankara, s. 42.

İstanbul'a göç edenler çok farklı özelliklere sahip kişilerdir. Aynı zamanda seçici de davranmaktadırlar. Eğitimli kişiler belirli merkezlere, özellikle gelişmiş merkez ilçelere göç ederken, daha çok başka illerin kırsal alanlarından gelmiş, eğitim ve nitelik düzeyi bakımından zayıf olan göçmenler ise varoş olarak adlandırılan kenar semtlere yerleşmektedirler.

Türkiye ve İstanbul'da Yaşanan İç Göçlerin Nedenleri

1950'li yıllarda başlayan Türkiye'deki iç göç hareketleri, çok farklı etkiler sonucunda ortaya çıkmıştır. Sanayileşmeye bağlı olarak gerçekleşmeyen bu iç

göçler, kırsal alanlardaki nüfusun kentsel alanlara yığılmasını beraberinde getirmiştir. Önceleri belirli merkezler iç göç odağı iken; sonraları büyük kentler cazibe ve çekim merkezi olmuştur.

Türkiye’de yaşanan iç göçleri doğuran sebepler genel olarak şunlardır:

- 1- Nüfusun çok genç bir yapıya sahip olması,
 - 2- Tarım kesimindeki açık ve gizli işsizlik ve yanlış tarım politikalarının uygulanması (o yöreye uygun olmayan tarım tekniği kullanılması, yanlış ürün seçimi, bazı ürünlerin aşırı desteklenmesi veya desteklenmemesi gibi),
 - 3- Kişilerin genel eğitim ve yaşam seviyelerinde elde edilen gelişmeler,
 - 4- Eğitim yoluyla meslek edinme,
 - 5- Refahın yükselmesi,
 - 6- Ekilecek arazinin kısıtlı olması ve toprağın miras yoluyla parçalanması,
 - 7- Tarımda traktör ve makineleşmenin artması,
 - 8- Kan davaları, can ve mal güvenliğinin zedelenmesi, ağa baskısı,
 - 9- Geniş aile otoritesinden kurtulma eğilimi,
 - 10- Kitle iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi,
 - 11- Kırsal alanlardaki değer yargılarında meydana gelen değişimler (toplum genelinde elde edilen ekonomik, sosyal, kültürel, politik gelişmelere bağlı olarak insanların hayata bakış açılarının değişmesi),
 - 12- Mevsimlik göçler,
 - 13- Doğal afetler,
 - 14- Çocuklar için daha iyi bir eğitim elde etme arzusu (Erkal, 1997: 220-221),
 - 15- Siyasi nedenler, terör ve mezhepsel çekişmeler (DİE, 1995: 44).
- Bunun yanında göçleri engelleyen bazı nedenlerde bulunmaktadır. Bunlar:
- 1- Gidilecek yerdeki açık işler ve çalışma durumu ile o bölgedeki hayat şartları hakkında güvenilir bilgilerin bulunmaması,
 - 2- Bir meslek veya yer değiştirmede ilgililerin gösterdiği isteksizlik,
 - 3- Mesleki açıdan yetersiz olmak, bu durumu gidermede kullanılacak araçların olmaması,
 - 4- Yer ve meslek değiştirmenin vereceği/verdiği masraf,
 - 5- Bazı sanatlara girmeye engel olan durumlar,
 - 6- Bir meslek, bir sanayi veya bir bölge ile diğerleri arasında ücretlerde, çalışma şartlarında ve hayat pahalılığında mevcut olan farklar,
 - 7- Gidilecek yerdeki konut durumudur (Zaim, 1997: 59).

Bu veriler ışığında, Türkiye’de yaşanan iç göçleri ortaya çıkaran nedenleri, temel olarak beşe ayırmak mümkündür.

İç göçleri ortaya çıkaran ilk neden bölgeler arasındaki dengesizliklerdir. Göçün temel nedeni, bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarıdır. Toplumsal refah dağılımının dengesizliği sonucunda ortaya çıkan göç olgusu, aynı zamanda toplumsal refah dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir (Dinçer vd., 2003: 13).

İster gelişmiş ister gelişmekte olan bir ülke olsun, yaşanan bölgesel dengesizlikler üç kategoride incelenebilir. Bunlar:

Coğrafi veya doğal dengesizlik: Fiziki şartlar ve doğal kaynakların dağılımının doğrudan bir sonucudur. Kıyı ve liman bölgeleri, maden bölgeleri, verimliliği yüksek tarım alanları, doğal sulama olanaklarına sahip olan alanlar ön plana çıkmaktadır.

Ekonomik veya fonksiyonel dengesizlik: Bu tip dengesizliğin genel görünümü aynı üretim faktörlerinin farklı bölgelerde, farklı verimlilik ve gelir elde etmesidir.

Sosyal dengesizlik: Bu tür dengesizlik de, çeşitli bölgelerdeki insanların yararlandıkları sosyal hizmetlerin miktar ve nitelikleri arasındaki seviye farklarından oluşmaktadır (Keleş, 1964: 4).

Kırsal kesimdeki istikrarsız istihdam ve gittikçe kötüleşen sosyo-ekonomik şartlar, kırsal kesimden kentlere yönelik hızlı göç artışının ana sebebidir. Kırsal kesimdeki gençlerin çoğunluğu işsizdir veya eksik istihdam altındadır. Çok yetersiz bir gelire sahip kırsal kesim gençliği, sosyo-ekonomik yönden de gelişme imkânına pek sahip değildir. Kasabalara göç eden gençlerin büyük bir kısmını daha çok bu tür gençler oluşturmaktadır (Murat, 1996: 319).

İkinci göç etme nedeni hızlı nüfus artışıdır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de nüfus artış hızı çok yüksektir. 1960 başlarına kadar nüfus artış hızını yükseltici, 1960’lardan sonra ise nüfus artış hızını düşürücü politikalar izlenmeye ve bu doğrultuda gerekli tedbirler alınmaya çalışılsa da; istenen hedefe ulaşılamamıştır (Murat, 2002: 61). Tüm bunlara rağmen, nüfus artış hızı batı bölgelerimizden itibaren giderek düşmektedir. Bunun yanında İstanbul gibi büyük şehirlerde nüfus artış hızının düşmesine rağmen iç göçler sonucunda gelenlerin hem kalabalık hem de yüksek nüfus artış hızına sahip olmaları nedeniyle nüfus artmaktadır. Başka bir ifadeyle, kırsal alanlardan farklı olarak, büyük kentler doğumlar ve ölümlerle değil göçlerle büyümektedir (TÜSİAD, 1999: 70).

Çizelge 4. Kademesine Göre İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

1. Derece Gelişmiş İller		2. Derece Gelişmiş İller		3. Derece Gelişmiş İller		4. Derece Gelişmiş İller		5. Derece Gelişmiş İller	
S	İl	S	İl	S	İl	S	İl	S	İl
1	İstanbul	6	Eskişehir	26	Konya	47	Osmaniye	66	Bayburt
2	Ankara	7	Tekirdağ	27	Karabük	48	K.Maraş	67	Kars
3	İzmir	8	Adana	28	Isparta	49	Niğde	68	Ş.Urfa
4	Kocaeli	9	Yalova	29	Hatay	50	Giresun	69	Iğdır
5	Bursa	10	Antalya	30	Uşak	51	Kastamonu	70	Batman
		11	Kırklareli	31	Burdur	52	Tunceli	71	Gümüşhane
		12	Denizli	32	Samsun	53	Sivas	72	Mardin
		13	Muğla	33	Kırıkkale	54	Kilis	73	Siirt
		14	Bolu	34	Nevşehir	55	Bartın	74	Ardahan
		15	Balıkesir	35	Karaman	56	Aksaray	75	Van
		16	Edirne	36	Elazığ	57	Sinop	76	Bingöl
		17	Mersin	37	Rize	58	Erzincan	77	Hakkari
		18	Bilecik	38	Trabzon	59	Çankırı	78	Şırnak
		19	Kayseri	39	Amasya	60	Erzurum	79	Bitlis
		20	Gaziantep	40	Kütahya	61	Tokat	80	Ağrı
		21	Zonguldak	41	Malatya	62	Ordu	81	Muş
		22	Aydın	42	Kırşehir	63	D.Bakır		
		23	Sakarya	43	Artvin	64	Yozgat		
		24	Çanakkale	44	Afyon	65	Adıyaman		
		25	Manisa	45	Düzce				
				46	Çorum				

Kaynak: Bülent Dinçer, Metin Özaslan ve Taner Kavasoglu (2003), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması* (2003), DPT Yayını No: 2671, Ankara, s. 71.

* Bülent Dinçer, Metin Özaslan ve Erdoğan Satılmış (1996), *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, DPT Yayını No: 2466, Ankara, 1996.

S: sıra

Üçüncü önemli göç etme nedeni tarım kesiminde yaşanan yapısal değişimler ve makineleşmedir. Türkiye’de göçün temel sebeplerinden biri olarak algılanan ve kırdan kopuş sürecini başlatan olgu, tarımsal alanların artık ihtiyaçlara cevap vermemeye başlamasıdır. Toprağın artan nüfusla birlikte paylaşılı paylaşılı küçülmesi, insanların işsiz kalmasına yol açmıştır. Topraktan kopmanın nedeni ise, makineleşme, toprak mülkiyetindeki kutuplaşma ve entansif tarıma geçiştir. Daha kısa bir deyişle, tarımdaki değişmedir (Mimarlar Odası, 1971: 33).

Tarımda modern üretim araçları, makinenin tarıma girmesi üretimin her aşamasında ilkel yöntemlerin terk edilmesi, buna karşılık üretimi etkileyen yeni

girdilerin önemli oranda kullanılması, tarımda ihtiyaç duyulan işgücü miktarını azaltmaktadır. Kısacası, kapitalistleşmiş tarım işletmeleri, tarımdaki işgücünün azalmasını özendirici etkide bulunmaktadır (Keleş, 1984: 5).

Kırsal alanda aile yapısında meydana gelen değişimler de göçlerin artmasına yol açmıştır. Geleneksel geniş ailenin bölünerek çekirdek aile haline dönüşmesi ailenin tarımsal üretim davranışlarını da farklılaştırmaktadır.

Ekonomi politikalarının yanlış ve yetersiz uygulanması iç göçlerin bir başka nedenidir. Ekonomik sistemin mantığına ve politikalarına uygun bir biçimde tarım, sanayi, eğitim, ulaşım, sağlık, istihdam ve başka iktisadi faaliyet alanlarında ve ülke, bölge, il, ilçe, köy gibi değişik düzeylerde uygulanan politikalar, kır-kent dengesinin yönünü de belirlemektedir. Bu politikalar; sosyal altyapı harcamalarının dağılımı yoluyla uygulanmakta ve kır-kent ile az gelişmiş-gelişmiş bölgelerin dengelerini değiştirmektedir. Devletin bu politikalarla ekonomik hayata müdahalesi Türkiye'de sanayileşmenin ilk dönemlerinde kamu yatırımlarının çeşitli bölgelerde dağıtılması politikasına rağmen, özel sektör yatırımlarının daha uygun görünen Batı Anadolu'yu tercihi, bu alanların işgücü talebini artırırken, işgücü arzının da buralara akınına yol açmıştır. Diğer taraftan gelişmekte olan bölgelere yapılacak doğrudan yatırımlar, kentsel işsizlik sorununun çözümüne yardım edebilir. Üstelik uygun politikalar, yerinde ücret politikalarının oluşmasını, serbest ticaretin artmasını ve iç mobilitenin azaltılmasını sağlayacaktır (Gilbert ve Tower, 2002: 139). Bunlara ek olarak az gelişmiş bölgelere yatırım yapacak kişi ve kurumlara, TEK, THY, PTT ve DDY gibi kurumlar tarafından özel indirimler uygulanması bölgeler arasındaki dengesizliğin azalmasını sağlayacaktır (Bedir, 1994: 67).

Beşinci ve sonuncu göç etme nedeni, özellikle 1980'li yıllardan sonra başlayan siyasal olaylar ve terör olgusudur. 1980'li yıllarda ülkemizin Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde dış ve iç destekli, oldukça yoğun terör hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu olaylar, beraberinde kitlesel ve ani bir göç dalgasını belirli bölgelere, özellikle de İstanbul'a yöneltmiştir. Bu istem dışı ve zorunlu olan göçler çok değişik sonuçlar ortaya çıkarmakta ve bölgede 1980 öncesi yaşanan gönüllü göçten farklılıklar içermektedir. Gönüllü göçler aileden bir birey ya da bireylerin öncü şeklinde önden gidip iş bulması, daha sonra ise kademeli olarak aile bireylerinin göçmesi şeklinde gerçekleşirken, zorunlu olarak yapılan göçlerde köyden, topraktan bir kopuş yaşanmaktadır. İnsanların göçtükten sonra dönüp arkasına bakacağı topraktan başka bir şey kalmamaktadır. Köylüler, köyleriyle bağlarını tamamen koparmakta, geri dönüş ümidi yanında göçene ekonomik bir destek fonksiyonu gören köyün desteğinden de mahrum kalmaktadır (Erder, 1998: 25-26).

Bu göçler gidilen ve göçülen yerler yanında göç eden kişiler üstünde de birçok etki yaratmaktadır. Sağlık, eğitim, barınma, istihdam ve sosyal sorunlar ile göç alan kentlerde ortaya çıkan sorunlar bunlardan bazılarıdır.

İstanbul'a İç Göç Dönemleri

Tarihsel süreç içinde çok farklı göçlere sahne olmuş İstanbul, sonuncu fakat belki de en önemli göç dalgasına 1950'li yıllardan itibaren maruz kalmıştır. Bu yıllardan sonra iç göç şeklinde ortaya çıkan göç hareketleri Türkiye'deki göç dönemleriyle önemli oranda örtüşse de; temel olarak üç ana döneme ayrılabilir (Özbay, 1998: 277).

Birinci göç dalgası, 1950'li yıllarda başlamıştır. Bu dönemde, belli merkezlerin göç almaları nedeniyle, İstanbul'a yönelik iç göçler önemsiz denilecek kadar az sayıda idi. Bu göç dalgasının kent nüfusunun temel özelliklerini pek değiştirmedığı görülür. Gelenlerin, çoğunluğunu erkek ağırlıklı ve kentlileşmek için gelen, "öncü" kişiler oluşturmaktaydı (Yazan, 1997: 208-213).

Her ne kadar gelenler, sayıları az ve kentlileşmek için gelen kişiler olsa da; kentin sınırlı kaynakları, gelenleri hazmetmekten uzak ve göç edenler kentsel emek piyasasının talep ettiği vasıflara sahip değil idi. Bu nedenledir ki; formel sektörde iş bulamayanlar, "türedi" işler olarak adlandırılan, katma değeri düşük, sosyal güvenceden yoksun işlere yönelmişlerdir. Ayrıca bu dönem, gecekondu olgusunun Türkiye ile birlikte İstanbul gibi büyük kentlerin gündemine oturduğu dönem olmuştur.

Özetlenecek olursa; İstanbul, tarihi, kültürel ve ekonomik değerlerini yüzyıllarca korumuş, 1950'li yıllar ise İstanbul'un aldığı göçün katlanarak arttığı yıllar olmuştur. Gerek genel idare, gerekse yerel idare bu göçün önünü alabilecek ya da göçle gelen nüfusa düzenli kentleşme politikaları uygulayamamış ve böylece gecekondulaşma gerçeği ortaya çıkmıştır (Yeter, 2002: 45).

İkinci göç dönemi, 1960-1990 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemde İstanbul ve çevresi, diğer illere göre daha yoğun bir göç dalgasına şahit olmuştur. İstanbul'da sanayileşmenin olgunluk kazanmış bir süreç haline geldiği bu dönem, kırsal alandan kentsel sanayi merkezlerine doğru tipik bir işgücü göçü dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu yıllardan sonra kadın göçmenlerin sayısının da artmış olması, ailelerin bir bütün olarak göç ettiğini ya da ailelerin köyde kalmış olan fertlerinin de kente, erkeklerin yanına geldiğini göstermektedir. İstanbul nüfusunun kompozisyonu, 1960'lar ve 1970'lerdeki sürekli göç dalgalarıyla önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. Kentin çevre alanlarında hızla boy veren gecekondu ve konut alanlarında giderek artan heterojenlik bu dönem çalışmalarının temel konuları olmuştur (Özbay, 1998: 277).

1980 sonrasında, liberal ekonomiye geçilmesi ve devletin üretimden vazgeçmesi ve küçültülmesi girişimleriyle birlikte, kamu kesiminden özel kesime

büyük ölçekli kaynak aktarılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda ulusal kalkınmacı politikalar terk edilerek, liberalizm ve ekonominin uluslararası özellik kazanmasına önem verilmiştir. Kentsel iş piyasasına yönelik olmak üzere işten çıkarma, taşeronluk, eve iş verme, parça başı iş, mevsimlik vb. işçilik uygulamalarına imkân verilmiştir. Böylece kentsel alanlarda reel ücretler düşmüştür. Bunun sonucunda kentlere yeni göç edenler örgütsüz işlere yönelmişlerdir (Peker, 1998: 301).

Üçüncü ve sonuncu göç dalgası, 1990'lı yıllardan itibaren başlayan ve günümüze kadar gelen göç dalgasıdır. Bu dönemde kırdan kente göç, kentten kente göç haline gelmiştir. Büyük kentler dışında göç alan iller, artık büyük illere göç vermeye başlamıştır.

Ülkemizde 1980 sonrasında kentlerde türedi işlerde çalışanların sayısını artıran bir başka olgu güvenlik ve terör nedeniyle olan göçlerdir. Doğu ve Güney Doğu Anadolu nüfusunun, geldiği kentlere fazla kaynak aktaramaması, gelinen yerdeki ekonomik imkân ve yeteneklerin düşük olması, göç edenleri türedi işlere yönettiren, bir yönüyle de kentlerin örgütsüz kesimine hâkim olacak cemaatleşmeyi sağlamıştır. 1980 sonrasında İstanbul başta olmak üzere, büyük kentlerde hal ve pazaryeri ticareti, seyyar satıcılık, kent içi ulaşım bu kesim tarafından denetlenir olmuştur. Bunların az bir kısmı yasadışı yollarda kazanç aramıştır (Peker, 1998: 301).

İstanbul'a Yönelik Göçün Yapısı ve Sonuçları

Türkiye'nin batı bölgesi, ülkenin en kalabalık, en sanayileşmiş ve sosyo-ekonomik açıdan en gelişmiş bölgesidir. Osmanlı Devleti'nin başkenti olan, bugün ise Türkiye'nin en büyük kenti, ticaret ve imalat merkezi olan İstanbul ile Türkiye'nin üçüncü büyük kenti olan İzmir bu bölgede yer almaktadır. Bölgenin kıyı illeri de görece olarak daha kentleşmiş, daha hızlı büyüyen alanlardır. Sanayi kuruluşlarının çoğunluğu batıda yerleşmiş durumdadır ve Türkiye'nin yurtiçi hâsılasının büyük bölümü batı bölgesinden kaynaklanmaktadır (HÜNEE, 2004: 6).

1995-2000 yılları arasında, İstanbul'a toplam nüfusunun 1/10'u kadar bir nüfus göç etmiştir. Net göç hızına göre İstanbul Bölgesi % 46 ile en fazla göç alan, Batı Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ise % -50 ile en fazla göç veren bölgedir. Akdeniz Bölgesi'nde ise net göç hızı yaklaşık % 0'dır (Çizelge 5). Başka bir açıdan, doğum yerine göre İstanbul nüfusu incelendiğinde, her ne kadar dalgalı bir seyir izlese de, İstanbul nüfusu içinde İstanbul doğumlu olanların oranı gittikçe düşmektedir. 1935 yılında İstanbul nüfusunun yarısından fazlası (% 57) İstanbul doğumlu iken; bu oran 2000 yılında % 38'e gerilemiştir (Çizelge 6). "Bu durum, İstanbul'un nüfus kompozisyonundaki ana değişikliğin kabaca batı kökenlilikten doğu kökenliliğe geçiş olarak adlandırılabilir" (Özbay, 1998: 279).

Çizelge 5. Bölgelerin Aldığı Göç-Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı* (1995-2000)

Bölge	2000 Daimi İkametgâh Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
İstanbul	9.044.859	920.955	513.507	407.448	46,1
Batı Marmara	2.659.917	240.535	172.741	67.794	26,1
Ege	8.121.705	518.674	334.671	184.003	22,9
Doğu Marmara	5.201.135	432.921	351.093	81.828	15,9
Batı Anadolu	5.775.357	469.610	378.710	90.900	15,9
Akdeniz	7.726.685	413.044	410.316	2.728	0,4
Orta Anadolu	3.770.845	205.108	300.113	-95.005	-24,9
Batı Karadeniz	4.496.776	219.008	450.799	-231.791	-50,3
Doğu Karadeniz	2.866.236	151.193	227.013	-75.820	-26,1
Kuzeydoğu Anadolu	2.202.957	144.315	256.922	-112.607	-49,8
Ortadoğu Anadolu	3.228.793	170.568	280.156	-109.588	-33,4
G. Doğu Anadolu	5.687.740	212.425	422.315	-209.890	-36,2
Toplam	60.752.995	4.098.356	4.098.356	0	0,0

Kaynak: DİE (2006), *GNS, Göç İstatistikleri*, Sayı: 52, s. 3., (çevrimiçi) www.die.gov.tr.17.04.2006.

* Net göç hızı ya da oranı, iki genel nüfus sayımı arasında göç edebilecek her bin kişi için net göç edenlerin sayısıdır.

Çizelge 6. Doğum Yerine Göre Nüfus (İstanbul, 1935-2000)

Sayım Yılı	Toplam	İstanbul İlinde Doğanlar		Başka İlde veya Yurtdışında Doğanlar		Bilinmeyen
		Sayı	%	Sayı	%	
1935	883.599	502.449	56,86	381.150	43,14	-
1945	1.078.399	530.023	49,15	548.376	50,85	-
1950	1.166.477	617.189	53,07	545.803	46,93	3 485
1955	1.533.822	697.555	45,68	829.363	54,32	6 904
1960	1.882.092	811.576	43,33	1.061.549	56,67	8 967
1965	2.293.823	940.570	41,05	1.350.877	58,95	2 376
1970	3.019.032	1.103.976	36,58	1.914.342	63,42	714
1975	3.904.588	1.755.305	44,97	2.148.040	55,03	1 243
1980	4.741.890	1.811.587	38,22	2.928.584	61,78	1 719
1985	5.842.985	2.276.862	38,97	3.565.245	61,03	878
1990	7.309.190	2.723.795	37,27	4.583.610	62,73	1 785
2000	10.018.735	3.780.542	37,76	6.231.129	62,24	7 064

Kaynak: Kaynak: DİE (2004), *2000 GNS Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri İl 34-İstanbul*, Ankara, s. 44.

Göç kararı, alınması gerçekten zor ve riskli bir karardır. Göç edenler sadece kendi geleceklerini değil ailelerinin de geleceğini riske atmaktadır. Bu nedenledir ki; son yıllarda iktisatçılar, coğrafi bölgeler arasındaki göçü, bireylerin şu andaki maliyetlere, gelecekteki daha yüksek kazanç veya diğer faydalar için katlandıkları insan yatırımının bir şekli olarak analiz etmektedirler (Fields, 1976: 407).

Çizelge 7. İstanbul İlinin Göçün Yönüne Göre Aldığı ve Verdiği Göç

	1990			1995-2000		
	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç
Kentten Kente	793.310	295.188	498.122	685.173	407.134	278.039
Köyden Kente	159.857	16.617	143.240	227.847	55.132	172.715
Köyden Köye	67.599	12.010	55.589	35.930	7.862	28.068
Kentten Köye	98.344	138.688	-40.344	210.753	282.141	-71.388
Toplam	1.119.110	462.503	656.607	1.159.703	752.269	407.434

Kaynak: DİE (1997), *1990 GNS*, Ankara, s. 8-9 ve DİE (2006), *GNS, Göç İstatistikleri*, Sayı: 52, 3., (çevrimiçi) www.die.gov.tr/17.04.2006.

İstanbul’la ilgili mevcut sayısal veriler ve yapılan araştırmalar, daha önce de değinildiği gibi, özellikle son dönemlerde, İstanbul’a gelenlerin sadece “köylüler” olmadığını, buna karşılık, ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen “kentlilerin” çok daha ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Bu durum, öncelikle, nüfus hareketlerinin algılandığı gibi sadece “köylü göçü” olmadığını göstermektedir. Nüfus kaybeden alanlar sadece “köylülerini” değil, kent ve kasabalarında yaşayan diğer grupları da, daha da önemlisi kültürel, ekonomik ve toplumsal birikimlerini de göndermektedirler. Bu yönüyle göçün seçiciliğinin ve yönünün, göç veren alanların hem köylerinde, hem de kentlerinde toplumsal, kültürel ve ekonomik erozyona neden olduğu söylenebilir (TÜSİAD, 1999: 124).

Kırsal alanlardan kentsel alanlara gelen insanların, kentte kendisini salt maddesel değil, sosyolojik, psikolojik vb. etmenleri de içine alan tüm ortamı yönünden, köyde olduğundan daha zengin, daha iyi durumda görmesi “göresel zenginlik” olarak tanımlanmaktadır (Mimarlar Odası, 1971: 19). İstanbul her açıdan gelişmiş yapısıyla, bunu sağlayacak potansiyele sahiptir. Bu durum başka bir şekilde ifade edilecek olursa; köyden kente, özellikle de İstanbul gibi büyükşehirilere göç edenler, şu andaki durumları İstanbul’a gelmeden durumlarından daha kötü olsa bile, kendilerini köydeki durumları ile karşılaştırdıklarında yaşantılarından memnun görünmekte, kendi durumlarını değerlendirirken “Görelî yoksulluk” duymamaktadırlar (Tekeli vd., 1976: 207-214).

Türkiye’de iç göçler, kırsal alanların itici, kentsel alanların ise çekici şartları altında ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, bunlara ilave olarak iletici faktörler denilen kitle iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi de bu iç göçlere ivme kazan-

dırmıştır. Kırsal alanlardan kentsel alanlara gelen bu insanların kentleşmesi için belirli bir zaman gerekmektedir (Çizelge 8). Kentsel alanlara gelenler, özellikle ilk yıllarda memleketleriyle ilişkilerini çok yoğun bir şekilde devam ettirmektedir. Bu insanların, ekonomik değer üretme, elde etme ve bunları kullanma biçimleri olarak adlandırılabilir kentsel ekonomik değerleri ve benimsenen, özümşenen tüm sosyal ve tinsel değerler düzeni, inançlar, türlü konulardaki tutum ve davranışlar olarak tanımlanabilecek sosyal değerleri edinmeleri çok çeşitli unsurların etkisi altındadır (Kartal, 1983: 97). Yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi faktörler kentsel yaşama uyum sağlamada çok önemli bir etkiye sahiptir.

Çizelge 8. Kır İnsanı, Kentleşen İnsan ve Kent İnsanı: Ekonomik ve Sosyal Mekân Öğelerindeki Değişmeler

İnsan Türleri	Ekonomik Mekân	Sosyal Mekân
1. Kır İnsanı	Kır Ekonomik Değerleri	Kır Sosyal Değerleri
2. Geçiş İnsanı (Kentleşen İnsan)	Kır Ekonomik Değerleri Kent Ekonomik Değerleri	Kır Sosyal Değerleri Kent Sosyal Değerleri
3. Kent İnsanı (Kentleşmiş İnsan)	Kent Ekonomik Değerleri	Kent Sosyal Değerleri

Kaynak: Kemal Kartal (1983), "Kentleşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti", *Amme İdaresi Dergisi*, C.16. S.4., Aralık, s. 94.

Çizelge 9. Göç Etme ve Alma Nedenine Göre İstanbul' a Göç (2000)

Göç Etme Nedeni	Göç Etme Nedenine Göre İstanbul' Un Aldığı Göç				Göç Etme Nedenine Göre İstanbul' Un Verdiği Göç			
	Erkek		Kadın		Erkek		Kadın	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İş Arama/Bulma	225.889	77,96	63.864	22,04	54.116	81,94	11.921	18,06
Tayin/Atama	36.940	66,70	18.443	33,30	34.194	73,09	12.589	26,91
Hanehalkından Birine Bağlı Göç	90.826	37,84	148.965	62,16	45.086	37,79	74.200	62,21
Eğitim	50.771	62,49	30.477	37,51	27.372	59,88	18.338	40,22
Evlilik	5.162	5,07	96.636	94,03	4.262	16,30	21.885	83,70
Deprem	9.314	48,35	9.947	51,65	23.117	50,96	22.244	49,04
Güvenlik	2.568	57,56	1.893	42,44	1.983	67,63	949	32,37
Diğer	68.299	57,02	51.465	42,98	101.802	62,05	52.265	37,95
Bilinmeyen	5.114	53,85	4.382	46,15	4.455	62,01	2.729	37,09
Toplam	494.883	53,73	426.072	46,27	296.387	57,70	217.120	42,30
Toplam	920.955				513.507			

Kaynak: DİE (2005), *2000 Yayınlanmamış Göç İstatistikleri, 2000*, Ankara.

Türkiye'de yaşanan iç göçlerin temelde ekonomik kaynaklı olduğu daha önce ifade edilmişti. İstanbul'a yönelik göçlerde genelde ekonomik kaynaklıdır.

Fakat; kadınlarda bu durum biraz farklı çıkmıştır. Kadınlarda en büyük göç etme nedeni aile birleşmeleri denilen hane halkına bağlı olan göçlerdir. İkinci sırada evlilik göçü, üçüncü sırada ise ekonomik kaynaklı göçler gelmektedir. İstanbul'dan göç edenler içinde kadınlar yine evlilik ve hane halkına bağlı olarak göç ederken; erkeklerde bu, ekonomik ve tayin nedeniyle göçe dönüşmektedir.

1980'li yıllara kadar genelde Kuzey, Kuzey-Doğu ve İç Anadolu Bölgeleri'nden kaynaklanan göç hareketleri, 1980'li yıllarla birlikte Güney Doğu Anadolu Bölgemizde terör olayları sonucunda terör göçü şeklinde kendisini göstermiştir. Bu durum özellikle büyükşehirlerin hem nüfusunun patlamasına yol açmış hem de başta kapkaç olmak üzere birçok sorunu beraberinde getirmiştir. İstanbul gelişmiş yapısıyla bu göçlerin temel hedefini oluşturmaktadır. 2000 yılı göç verilerine göre Türkiye'de 4.788 bin kişi göç etmiştir. Bunların yaklaşık 1/5'i İstanbul'a gelmiştir.

Çizelge 10. İstanbul İlinin Öğrenim Durumu ve Cinsiyete Göre Aldığı-Verdiği Göç* (2000)

Öğrenim Durumu	Aldığı Göç			Verdiği Göç		
	Toplam	Erkek (%)	Kadın (%)	Toplam	Erkek (%)	Kadın (%)
Okuma-Yazma Bilmeyen	63.369	23,59	76,41	27.728	24,20	75,80
Bir Okul Bitirmeyen	132.782	52,25	47,75	73.396	49,34	50,66
İlkokul	343.735	50,77	49,33	169.545	57,11	42,89
İlköğretim	18.054	62,42	37,58	9.814	55,80	44,20
Ortaokul	66.470	65,93	34,07	45.502	67,63	32,37
Ortaokul Dengi Meslek Okulu	1.821	71,38	28,62	1.538	70,80	29,20
Lise	150.511	62,13	37,87	93.090	61,90	38,10
Lise Dengi Meslek Okulu	35.110	68,18	31,82	27.399	67,90	32,10
Yüksek Öğretim	92.041	59,56	40,44	57.219	67,66	32,34
Mezuniyeti Bilinmeyen	69	5,79	94,21	43	23,25	76,75
Okuma-Yazma Durumu Bilinmeyen	18	5,55	94,45	35	20,00	80,00
Toplam	906.950	53,75	46,25	505.309	57,80	42,20

Kaynak: DİE (2005), *2000 Yayınlanmamış Göç İstatistikleri, 2000*, Ankara, s. 181-186.

*5 ve daha yukarı yaştaki nüfus

Büyükşehirlere, özellikle de İstanbul'a gelen insanlar genelde düşük vasıf ve eğitim seviyesine sahip kişilerdir. Göç edenlerin yaklaşık % 40'ı ilkokul mezunudur. Bu oran, Türkiye geneli için % 61'dir (DİE, 2005: 168-176). Okuma yazma bilmeyenlerin oranı İstanbul'da % 7 civarında iken; bu oran Türkiye ge-

neli için % 1 düzeyindedir. Başka önemli bir konu, göç eden kişilerin içinde üniversite mezunu olanların oranıdır. İstanbul'a göç edenler içinde üniversite mezunu olanların oranı % 10 iken; Türkiye geneli için yaklaşık % 1'dir. Bu durum İstanbul'a, bir yönüyle çok düşük eğitim seviyesine sahip; başka bir yönüyle de eğitilmiş kişilerin göç ettiğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 11. İstanbul İlinin Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Aldığı - Verdiği Göç (2000)

Yaş grubu	Net göç	ALDIĞI GÖÇ			VERDİĞİ GÖÇ		
		Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
5-9	30.039	72.022	52,01	47,99	41.983	51,04	48,96
10-14	39.905	73.941	55,02	44,98	34.036	51,58	48,42
15-19	102.766	153.222	57,78	42,22	50.456	52,83	47,17
20-24	107.720	210.087	50,95	49,05	102.367	69,65	30,35
25-29	84.031	156.308	56,59	43,41	72.277	58,72	41,28
30-34	22.107	73.757	56,52	43,48	51.650	58,40	41,60
35-39	13.361	52.018	54,38	45,62	38.657	58,09	41,91
40-44	10.186	37.740	52,55	47,45	27.554	57,27	42,73
45-49	6.636	29.105	51,60	48,40	22.469	54,53	45,47
50-54	96	20.464	51,74	48,26	20.368	52,70	47,30
55-59	-3.885	12.286	48,17	51,83	16.171	52,14	47,86
60-64	-3.905	9.083	41,19	58,81	12.988	51,02	48,98
65-69	-2.709	7.852	39,53	60,47	10.561	51,40	48,60
70-74	-578	5.908	33,56	66,44	6.486	45,63	54,37
75-79	449	3.500	35,00	65,00	3.051	42,28	57,72
80-84	553	1.731	33,33	66,67	1.178	34,71	65,29
85+	649	1.737	34,77	65,23	1.088	32,35	67,65
Bilinmeyen	27	194	47,42	52,58	167	59,88	40,12
Toplam	407.448	920.955	53,73	46,27	513.507	57,71	42,29

Kaynak: DIE (2005), 2000 Yayınlanmamış Göç İstatistikleri, 2000, Ankara, s. 168-176.

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kentlerin hızlı büyüme süreci içinde, kentler genç nüfusu bünyesinde barındırmaktadır. Kente gelenler genellikle çok çocuklu ailelerdir ve gecekondularda yaşamaktadırlar. Gecekondu yaşam koşulları, sadece mekânsal sorunları değil aynı zamanda toplumsal özellikler bağlamında da kentlileşme sürecindeki sıkıntıları yansıtmaktadır. Buralardaki altyapı yetersizlikleri, konutların kalabalıklığı, çocukların sosyalleşme sürecinde "kentli" kimliğini kazanmalarına olumsuz etkide bulunmaktadır. Buna ilave olarak, aile içi iletişimde yaşanan kuşaklar arası çatışma ve okullaşma oranlarında ki düşüklükte önemli bir engeldir. Yapılmış olan çalışmalar, gençlerin ekonomik koşullar ile suç işleme oranları arasında bir ilişkinin var olduğunu,

özellikle işsizlik ve suça yönelik davranışlar arasında pozitif bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır (Tatlıdil, 1997: 601).

İstanbul'a gelen insanlar içinde, 5-29 yaşları arasındaki göç eden kişilerin sayısı, toplam göç edenlerin $\frac{3}{4}$ 'ü kadardır. 15-19 yaş grubundaki erkeklerin sayısı belirgin bir şekilde farklıdır. Bu durum, göç edenlerin yalnız ve bekâr olarak kente geldiklerini, daha sonra da ailelerini yanlarına aldıklarını doğrular niteliktedir. Göç edenlerin büyük bölümünün genç yaşta olması göç kararını etkileyen yaş faktörünün ağırlığını göstermektedir.

Kentte modern kesimin dışında ve modern kesime uyum sağlayamayan bir grup bulunmaktadır. Bu grup büyük toplumsal bunalımlara yol açmadan kent içinde varlığını sürdürmektedir. Modern kesime bir şekilde hizmet ederek, ya kendine yeni işler yaratarak ya da düzensiz örgütlenmemiş iş imkânlarını kullanarak ancak geçinecek bir gelir düzeyine ulaşır. Bu düzensiz örgütlenmemiş grup kentteki marjinal kesimi oluşturur. Kentteki marjinal kesim kırsal alandaki marjinal kesimle ilişki içindedir ve kırsal kesimce beslenir. Kentteki marjinal kesimde tıptı kırdaki marjinal kesim gibi modern kesimin yarattığı fırsatları değerlendirerek varlığını korur (Tekeli vd., 1976: 207-214).

Sanayileşme, bölgelerin ve dolayısıyla kentlerin gelirleri arasında ayrım yaratan temel etmen olarak ortaya çıkmaktadır. Sanayi kuruluşları, oluşturdukları emek istemi oranında iş olanağı sağlamakta dolayısıyla buldukları kentlere olan nüfus akınlarını ancak o ölçüde haklı kılmaktadır. Ama, nüfusu mutlak ve göreceli olarak en hızlı artmakta olan; İstanbul, Ankara, Adana, İzmir, Bursa gibi kentlerimizde çalışma olanaklarının sanayiden çok, hizmet kesimi içinde yer aldığı görülmektedir. Büyüyen kentlerde hizmet dallarının da sanayi kesimine koşut olarak gelişmesi normal ve olağandır. Ne var ki kimi kentlerimizde, hizmet dallarının sanayi aleyhine büyük bir gelişme gösterdiği de bir gerçektir (Keleş, 2002: 72-73).

Çizelge 12. İşgücü Durumu ve Cinsiyete Göre İstanbul'un Aldığı ve Verdiği Göç (2000)*

	İşgücü Durumu ve Cinsiyete Göre İstanbul' un Aldığı Göç			İşgücü Durumu ve Cinsiyete Göre İstanbul' un Verdiği Göç		
	Toplam	Erkek(%)	Kadın(%)	Toplam	Erkek(%)	Kadın(%)
İstihdam	418.556	76,16	23,84	250.764	74,59	25,41
İşsiz	59.615	65,54	34,46	23.748	67,23	32,77
İşgücünde Olmayan	343.810	24,78	75,22	182.506	35,28	64,72
Bilinmeyen	7	14,28	85,72	39	100,0	-
Toplam	821.988	53,90	46,10	457.057	58,52	41,48

Kaynak: DİE (2005), *2000 Yayınlanmamış Göç İstatistikleri*, 2000, Ankara, s. 193-195.

*12 ve yukarı yaştaki nüfus

2000 döneminde İstanbul, işteki durum, iktisadi faaliyet ve son haftadaki tuttuğu iş bağlamında 418 bin kişi göç almış, buna karşılık 250 bin kişi ise İstanbul' dan ayrılmıştır. Daha önce de değinildiği gibi, kırsal alanlar kadar kentsel alanlardan da özellikle İstanbul gibi büyük ve gelişmiş kentlere göç, olanca hızıyla devam etmektedir. 1990 yılından sonra iç göç şekli kentten-kente ağırlık kazanmıştır. İstanbul'a gelmiş olan kişilerin yarıya yakınını tarım dışı üretim faaliyetlerinde bulunanlar ve ulaştırma makinelerini kullananlar oluşturmaktadır. Bu dönemde göç edenlerin önemli bir özelliği de büyük oranda erkek ağırlıklı bir göç olmasıdır.

İstanbul'a gelen göç, büyük oranda imalat sanayiinde ve toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler kesiminde istihdam edilmiştir. İşteki durum açısından 2000 döneminde İstanbul'a gelenlerin büyük bir kısmını ücretli çalışanlar oluşturmuştur (yaklaşık 360 bin). İkinci büyük grup kendi hesabına çalışanlardır.

Türkiye'de sanayileşmeye dayanmayan kentleşme, ne tarım kesiminden gelen işçiyi hazmedebilmiş, ne de tarımdaki işgücü potansiyelini değerlendirebilecek bir ortam oluşturabilmiştir. Başlangıçta geçici bir çözüm olarak görülen gecekondulaşma ve kayıt dışı istihdam, artık Türkiye'de bir yaşam tarzı haline gelmiştir. İşsizlik, eksik istihdam ve kayıt dışı sektörde çalışma gibi, çalışma hayatı ile ilgili birçok sorun kentlerde birikime ve krize neden olmuştur. Yoksulluk, gelir dağılımındaki adaletsizlik, güven bunalımı, altyapı yetersizliği, yetersiz konut ya da gecekondulaşma, trafik yoğunluğu, çevre kirliliği, yeşil alan yetersizliği, fuhuş, uyuşturucu, sokak çeteleri, arazi mafyası, ulaşım, temizlik ve çöp gibi olgular kent krizlerinin nedenlerini oluşturmaya başlamıştır (Kalça, 1999: 125-126).

Tarımdan (kırsal alanlardan) sanayiye (kentsel alanlara), vasıfsız emek transferinin-göçünün sorunsuz ve maliyetsiz olacağı düşünülmüştür. Oysa pratikte bu böyle olmamaktadır. Çünkü sanayinin talep ettiği emeğin asgari bazı vasıflara sahip olması gerekmektedir. Bunu sağlamak içinde eğitime yapılacak yatırımlar ve beceri geliştirici formasyonlarla sanayinin ihtiyaç duyduğu emeğin yetiştirilmesine çalışılmalıdır. Bununla ilgili süreç, hem çok zordur hem de pahalıya mal olmaktadır (Öztürk, 2006: 24).

Türkiye ve İstanbul'da 1950'li yıllardan itibaren önemi gittikçe artan en büyük sorun gecekondu olgusudur. Fakat metropoliten alanlardaki gecekondulaşma biçim ve içeriği ile Anadolu'daki diğer kentlerdeki gecekondulaşma biçim ve içeriği arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Gecekondulaşmanın temel ögesi olan "köyden kente göç" olgusu metropol yerleşim alanlarında (Özellikle Ankara, İstanbul ve İzmir'de) "küçük kentten büyük kente göç" niteliğini de kazanmıştır.

Türkiye’de kırdan kente göçün doğurduğu “yığınlaşma” sürecini yaşayan göçenler, çoğunlukla kent çevresini hızla saran gecekondu kuşağında oturmaktadır. Bir taraftan kır özelliklerini kente taşımaya çalışan öte taraftan kent özelliklerine uyum sağlamak zorunda kalan, kırla kent arasına sıkışmış, hayatlarında zaman zaman kente “tepki”yi zaman zaman da kıra “özlemi” sergileyen yeni bir alt kültür oluşturmaktadır (Gökçe vd., 1993: 1).

İstanbul gibi hızla gelişen kentlerde, kentlilerin sosyal ve kültürel yapısı da değişmekte, ayrılıklar artmaktadır. Kente yeni gelenler, kentin olanaklarından yararlanamayınca kente yabancılığa başlamaktadır. Kentte iş sahibi olmayan ve kentin doğal, kültürel özelliklerinden yararlanamayan insanların kente yabancılığı ve bu yabancılığın öfkeye dönüşmesi doğal bir süreçtir (Kaya, 2003: 163-164). “Göç ile suç oranlarındaki artış arasında doğrusal bir bağ vardır. İstanbul Valisi, İstanbul’da ortalama 138 kişiden 1’inin suç işlediğini, bu oranın da Avrupa’nın diğer kentlerine göre yüksek olmadığını, ancak kentte mala karşı işlenen suçlarda artış kaydedildiğini ifade etmektedir. Özellikle kapkaç olaylarının kamuoyunun gündeminde yoğun şekilde yer aldığını hatırlatan İstanbul Valisi, bunun sadece polisiye tedbirlerle önlenemeyeceğini, eğitim, talim-terbiye, ekonomik koşullar ve sosyal dayanışmanın suçun önlenmesinde büyük rol oynadığına dikkat çekmektedir” (MÜSİAD, 2006). Önemli olan kentleşme sürecinde göç edenlerin kente gelişi ile ortaya çıkan “yeni kentli”nin gerçekte kentli kılınmasıdır (Suher, 1991: 103).

Başka önemli bir konu çalıştırılan çocuklarla ilgili olanıdır. Dolmuş muavinliği, ayakkabı boyacılığı gibi işler 8-10 yaşındaki çocuklara da uygun gelmekte ve ailenin gelirine büyük katkısı olmaktadır. Bu durum, özellikle gecekondu bölgelerinde yaşayan aileleri çocuk sayısını azaltma gereğini duymaktan uzak tutmaktadır. Böylece kentleşme, nüfus artışının durdurulması ve nüfusun kentsel yaşantıya bütünleşmesi yönünden kendinden bekleneni gereğince yerine getirememektedir. Kentteki bu cins işler gizli işsizliğin kırsal yörelerden kentsel yörelere kaydığını göstermektedir (Kıray, 1999: 161-162).

Türkiye’de gerek yoksulluğun gerekse de yoksullukla bağlantılı biçimde sokakta çalışan çocuklar sorununun, göç alan büyük kentlerin önemli bir sorunu olarak kabul edilmesi ise büyük oranda 1990’lı yıllarla birlikte yaşanan zorunlu göç süreci sonrasına denk gelmektedir. 1990’lı yıllarda yaşanan bu yeni göç dalgasının geçmişte yaşanan göçlerden en temel farkı zorunlu olmasıdır. Dolayısıyla bu göç süreci daha önceki göçlere kıyasla daha hazırlıksız yaşanmıştır. Bu insanlar, Türkiye’nin gelir ortalamasının en altında bir yaşamı, Diyarbakır, Van, Batman gibi illerin kent merkezlerinde ya da İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin gibi metropollerde gettolaşma benzeri yerleşim alanları oluşturarak sürdürmek zorunda kalmışlardır. Zorunlu göç, hem demografik ve çevresel bakımdan hem de siyasal, sosyal ve ekonomik bakımlardan radikal bir altüst oluş ve kapsamlı bir tahribata neden olmuştur (TMMOB, 2006).

“İstanbul ve İzmir başta olmak üzere büyük kentlerde, kimi zaman ölümle sonuçlanan kapkaç olaylarını gerçekleştirenlerin büyük kısmı Güneydoğu'dan gelmektedir. Son yıllarda dehşet saçan bu kapkaççıların yetiştiği başlıca yer ise Diyarbakır'dır. Diyarbakır'ın kendisi de kapkaç ve hırsızlıktan büyük zarar görmektedir. Terör yüzünden çevre iller ve köylerden başlayan göçle birlikte, Diyarbakır'ın 1990'larda 300 bin olan nüfusu 1 milyonun üzerine çıkmıştır. Çok çocuklu ailelerin kent hayatına uyum sağlayamaması, sokak çocuklarının sayısını adeta kartopu gibi büyütüştür. Okulunu bırakan ya da yokluktan gidemeyen bu çocuklar, gayrimeşru işlerle tanışmışlardır” (Sabah, 2006).

Uzmanların da ifade ettiği gibi, “sokakta çalışan çocuk” olgusu ile son yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan yaşanan göç arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. “Çocuklarının sayısını bile bilmeyen aileler, eğitmek bir yana doyuracak takatleri de kalmayınca onları sokaklara salıvermektedirler. Bölge İstanbul ve diğer büyük kentlere potansiyel suçlu ihraç etmektedir. Araştırmalar da Doğu ve Güneydoğu'dan İstanbul'a göç ederek sokakta yaşamaya başlayan çocukların sayısının çığ gibi büyüdüğünü ve hırsızlık ile gasp olaylarının onların arasında yaygınlaştığını ortaya koymaktadır” (Tınç, 2005: 18). Öte yandan “sokakta çalışma” dışında, göç mağduru çocukların başta sağlık ve eğitim olmak üzere çok boyutlu sorunlar yaşadıkları da bilinmektedir (Üstel ve Ece, 2004: 7).

Sonuç

İstanbul çok farklı zamanlarda çok farklı nitelikte göçlere sahne olmuş bir kenttir. Çok stratejik bir yerde bulunmasının yanında; dinlerin, ırkların ve kültürlerin buluştuğu bir yerleşim birimi olması ona ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Türkiye' de sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkmayan kentleşme ve iç göç hareketleri, birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Kırsal alanların itici ve kentsel alanların çekici şartları yanında, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi iç göçlere ivme kazandırmıştır. Bu göç hareketlerinin temel hedefi gelişmiş ve sanayileşmiş yapısıyla İstanbul gibi büyükşehirler olmuştur.

Hem göç veren, hem göç alan yerlerde çok farklı ve derin etkiler bırakan göç olgusu, en büyük etkiyi göç eden kişiler üstünde bırakmaktadır. İstanbul gibi büyük kentlere gelen kişilerin kent değerlerini benimsemeleri gerekmektedir. Yapılan çalışmalar İstanbul'a genellikle sosyo-ekonomik açıdan düşük vasa sahip insanların geldiğini göstermektedir. Bu yönüyle, bu kişilerin kent yaşamına ve kentsel emek piyasasına uyum sağlamaları, kişilerin eğitim, yaş, cinsiyet, anadil, yaşanan ortamın yapısı gibi birçok değişkene bağlıdır. İnsanların kente uyum sağlamaları hemen olabilecek bir olgu olmasa da; kişilerin buna “niyetli ve istekli” olması gerekmektedir. Son zamanlarda iç göçlerle beraber gittikçe bir çıban haline dönüşen kapkaç, hırsızlık olaylarındaki artışın gerisinde göç e-

denlerin kente uyum sağlayamamaları yatmaktadır. Aynı zamanda sokakta çalışan ve yaşayan çocuk sorunu da iç göçler sonucunda gittikçe büyümektedir. Gecekondulaşma, konut sorunu, tarihi ve doğal mirasların tahribatı, işsizliğin artması gibi olgular iç göçlerin giderek büyüttüğü sorunlardan sadece birkaçıdır.

Geçmişte, iç göçleri engellemek için vize benzeri bir uygulama getirilmesi ifade edilmiştir. Günümüzde de bu durum gündeme gelmektedir. Fakat; göçlere yasaklama veya sınırlama getirilmesinden daha ziyade, göçleri ortaya çıkaran unsurların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Göç veren bölgelere sağlanacak yatırım teşvikleri, vergi muafiyetleri ve indirimleri, ucuz arsa, elektrik, su temini, devlet kuruluşları tarafından sağlanacak kolaylıklar, organik tarıma geçilmesi gibi o yöreye uygun tarım teknikleri kullanımı ile kişilere sağlanacak eğitim, meslek edindirme kursları gibi uygulamalar, insanların doğdukları yerlerden; başka, yabancısı oldukları yerlere gitmelerini engelleyecek; en azından azaltacaktır.

Aynı şekilde kente gelen kişilerin kente ve kentsel emek piyasasına uyum sağlamalarını kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı, dil, okuma-yazma, meslek edindirme, anne- çocuk sağlığı kursları gibi uygulamalar oldukça önemlidir. Bu hizmetlerin sağlanmasında, halk eğitim merkezlerinin, belediye ve devlet kurumları ile sivil toplum örgütleri olan vakıf, dernek, sendika gibi oluşumların etkisi oldukça önemlidir. Ayrıca, gecekondu ve konut sorununu çözecek toplu konut yapımı hızlandırılmalı, insanların alım gücüne göre evler inşa edilmelidir. İstanbul'un tarihi ve doğal yapısının tahrip edilmesi engellenmelidir.

Çok önemli bir başka konu, sokakta yaşayan ve çalışan çocuklarla ilgili olanıdır. Özellikle tarihi ve turistik yerlerde insanlara zorla bir şey satmak isteyen, ayakkabı boyacılığı yapan, simit, midye, pilav satan veya sokakta yaşayan, bali, tiner gibi zararlı maddeler kullanan bu çocuklar her açıdan istismar edilmektedir. Eğitim görme hakları ellerinden alınan, zorla çalıştırılan bu çocuklarla ilgili çalışmalara daha özen gösterilmelidir. İnsanların topluma uyum sağlamalarının en önemli aracı eğitim olgusudur. Bu bağlamda zorunlu temel eğitim, istisnasız herkese uygulanmalıdır. Bunun için ihtiyacı olanlara devlet yardımıyla bulunmalı, buna rağmen çocuklarını okula göndermeyenlere daha fazla yaptırımda bulunmalıdır. Tüm bunlara ilave olarak, yerel yönetimler ve devletin çeşitli kurumları tarafından dar gelirliilere sağlanan ve gerçekten ihtiyacı olanların yararlandığı şüpheli olan, yakacak yardımı, gıda yardımı gibi uygulamaların istismarı önlenmelidir. Bu uygulamaların kente göç edenlerin kentsel yaşama uyum sağlamalarına mı yoksa hazırcılığa mı yönlendirdiği iyi analiz edilmelidir.

Kaynakça

Bedir, Eyüp (1994), *Kalkınma Öncelikli Yörelere (Temel Sorunlar ve Öneriler)*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Yayın No: Genel 277; BÖM: 23, Ankara, TOBB.

- DİE (1997), *1990 GNS*, Ankara.
- DİE (2004), *2000 GNS Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri İl 34-İstanbul*, Ankara.
- DİE (2005), *2000 Yayınlanmamış Göç İstatistikleri, 2000*, Ankara.
- DİE, *GNS, Göç İstatistikleri, Sayı 52, s. 3.*, (çevrimiçi) www.die.gov.tr, 17.04.2006.
- DİE (1995), *Türkiye Nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi, 21. Yüzyıl Ortasına Kadar Projeksiyonlar*, Ankara.
- Dinçer, Bülent- Metin Özaslan, - Erdoğan Satılmış (1996), *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, DPT Yayını No: 2466, Ankara.
- Dinçer, Bülent- Metin Özaslan - Taner Kavasoğlu (2003), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*, DPT Yayını No: 2671, Ankara.
- Erder, Sema (1998), "Köysüz 'Köylü' Göçü", *Görüş*, Sayı 34, Şubat-Mart, s. 24-26.
- Erder, Sema (1997), *Kentsel Gerilim*, 1. bs, UM:AG Vakfı Yayını No:31, Ankara.
- Erkal, Mustafa (1997), *Sosyoloji*, Genişletilmiş 8. bs., Der Yayınları, İstanbul.
- Fields, G. S (1976), "Labor Force Migration, Unemployment and Job Turnover", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 58, No:4, November, s. 407.
- Gilbert, John- Edward Tower (2002), "Protectionism, Labor Mobility and Immiserizing Growth in Developing Economies", *Economics Letter* 75, s. 135-140.
- Gökçe, Birsen, v.d. (1993), *Gecekonduarda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Ankara.
- HÜNEE (2004), *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2003*, Ankara.
- Kalça, Adem (1999), "Sanayileşme Temeline Dayanmayan Şehirleşme ve Kayıtdışı İstihdam", İzzet Öztürk, Mustafa Aykaç ve Ahmet Ekerim (Der.), *Kent Yönetimi İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu, 17-19 Şubat 1999, Cilt: 2, Kent Yönetimi ve Çevre Politikaları*, İBB İSTAÇ Yayını No: 6/1, İstanbul, s. 124-133.
- Kartal, Kemal (1983), "Kentlileşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti", *Amme İdaresi Dergisi*, C.16. S.4., Aralık, s. 92-102.
- Kaya, Erol (2003), *Kentleşme ve Kentlileşme*, İlke Yayıncılık, İstanbul.
- Keleş, Ruşen (2002), *Kentleşme Politikası*, 7. bs., İmge Kitabevi, Ankara.
- Keleş, Ruşen (1984), *Kentleşme ve Konut Politikası (Kentbilim İlkeleri)*, AÜ Yayın No: 540, Ankara.
- Keleş, Ruşen (1964), "Türkiye'de Bölgelerarası Dengesizlikler: Bölgelerarası Sosyal Adalet Dengesi", *Yedinci İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları, 11-13 Kasım 1964*, İskan ve Şehircilik Derneği Yayını No: 2, Ankara.
- Kıray, Mübeccel (1999), *Toplumsal Yapı, Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Mimarlar Odası (1971), *Türkiye'de Kentleşme*, Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını, Ankara.

- Murat, Sedat (1996), "Gelişmekte Olan Ülkelerde Gençlerin Sosyo-Demografik, İstihdam ve Eğitim Özellikleri", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 46, 38/13-93, s. 317-340.
- Murat, Sedat (2002), "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye' nin Karşılaştırmalı Nüfus Yapısı", *Tüm Yönleriyle Türkiye-AB İlişkisi*, Mustafa Aykaç ve Zeki Parlak (Ed.), Elif Kitabevi, İstanbul, s. 45-92.
- MÜSİAD, "İstanbul'un Geleceği MÜSİAD' da Masaya Yatırıldı", (çevrimiçi) www.muhiad.org.tr, 25.4.2006.
- Özbay, Ferhunde (1998), "İstanbul'a Göç ve İl İçi Nüfus Hareketleri (1985-1990)", 75 *Yılda Köylerden Şehirlere*, Oya Baydar (Ed.), Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, s. 277-294.
- Öztürk, Mustafa (2006), "Türkiye'deki İç Göçlerin Sosyal Politika Açısından İncelenmesi: İstanbul Semt Pazarcıları Örneği", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Peker, Mümtaz (1998), "Türkiye' de İçgöçün Değişen Yapısı", 75 *Yılda Köylerden Şehirlere*, Ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, s. 295-304.
- Sabah, "Aileler Kapkaçı Bilir Ama Susar", 08-12-2004, (çevrimiçi) www.sabah.com.tr, 26.4.2006.
- Suher, Hande (1991), "Kentleşme Sürecinde Kentlileşmeyi Geliştirici Politikalar", *Kentleşme ve Kentlileşme Politikaları*, TÜSES, İstanbul.
- Tatlıdil, Ercan (1997), "Hızlı Kentleşmenin Eğitim Politikaları Üzerindeki Etkileri", *Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 20-22 Kasım 1996, Mersin*, Ankara, s. 598-604.
- Tekeli, İlhan- Yiğit Gülöksüz - Tarık Okyay (1976), *Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir*, İstanbul.
- Tınç, Ferai (2005), "İstanbul, Bir Güneydoğu Sorunu", *Hürriyet Gazetesi*, 13 Şubat 2005.
- TMMOB, "Zorunlu Göç Raporu", 06.4.2004. (çevrimiçi) www.tmmob.org.tr, 24.4.2006.
- TÜSİAD (1999), *Türkiye'nin Fırsat Penceresi, Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri*, TÜSİAD Yayın No: -T/99-1-251, İstanbul.
- Üstel, Füsun ve Özlem Ece (2004), "Zorunlu İç Göç Sonrası Köye Dönüş", *Ön Rapor, TESEV*, İstanbul.
- Yazan, Ümit Meriç (1997), "İstanbul'un Nüfus Yapısı", *Habitat II Kent Zirvesi: Uluslararası Bilimsel Toplantılar*, C.II. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını No:44, İstanbul, s. 208-213.
- Yeter, Enis (2002), "Metropol Alan Yönetiminde Yeni Arayışlar: İstanbul", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, Nisan, s. 41-50.
- Zaim, Sabahaddin (1997), *Çalışma Ekonomisi*, 10. bs., Filiz Kitabevi, İstanbul.